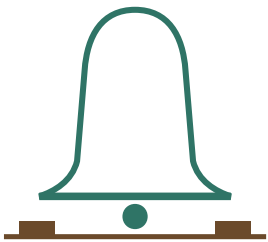
HEEMARCHIEF DE PEELRAND · RAPPORTENREEKS NR. 14

Zwarte Turf in Asten

De verduistering bij de turfmaatschappij van 1911

Een historisch onderzoeksrapport
door Ria Meulendijks

WARIES MISDAADREEKS · Nº 258

INHOUD

Wat dit rapport bevat

Leeswijzer: zo gebruikt u dit boek 4

DEEL I · HET RAPPORT

1 · Opdracht en vraagstelling 6

2 · De Groote Peel en De Zwarte Plas 9

3 · Asten in 1911: bakkerij, kerk en klokken 16

4 · De personen 19

5 · Het onderzoek van 1911 in het kort 22

6 · Hoe lees je een dossier uit 1911? 24

Woordenlijst 26

DEEL II · DE BRONNEN

A · Het strafdossier, mei 1911 29

B · De klokkenbronnen 44

C · De Aa-Bode, mei 1911 47

D · Uit het bedrijfsarchief van Peelrijk 49

E · Particuliere bronnen 52

F · Het vervolg: juni 1911 tot 1913 57

DEEL III · AAN DE LEZER

De vragen 63

Werkbladen 65

Antwoordformulier 69

Hints in drie niveaus 71

Verzegeld 74

Conclusie van het onderzoek 75

Nawoord 82

Na de puzzel: zelf naar Asten en de Peel 84

Voor de leesclub 86

LEESWIJZER

Zo gebruikt u dit boek

Dit is geen roman en ook geen gewoon geschiedenisboek. U hebt een onderzoeksrapport in handen zoals een heemkundig archief dat zou kunnen uitbrengen: een opdracht, een beschrijving van de plek en de mensen, en daarna de bronnen zelf. Die bronnen zijn processen-verbaal, een werkboek uit de Peel, een kasboek, krantenpagina's, een luidboek van de koster, een trouwfoto, een brief van een bruid en nog een handvol andere stukken. Samen vertellen ze wat er gebeurde op zaterdag 20 mei 1911, de dag waarop de loonkas van turfmaatschappij Peelrijk veranderde in een paar zakken zwarte turf.

De historica die het rapport schreef, heeft haar conclusie bewust achter in het boek gezet, op een verzegelde pagina. Zij legt eerst alle stukken op tafel, net zoals ze bij haar zijn binnengekomen. U krijgt dus precies wat zij kreeg. Wat zij uit die stukken afleidt, kunt u zelf ook afleiden.

Hoe u te werk gaat

1 Lees eerst de vragen op p. 63, zodat u weet waar u op moet letten. Daarna leest u het rapport en de bronnen van voor naar achter.

2 Gebruik de werkbladen vanaf p. 65. Een tijdlijn per kwartier en een overzicht van wie welke sleutel had, helpen meer dan u denkt. Een potlood en een stuk kladpapier ook.

3 Loopt u vast, kijk dan bij de hints vanaf p. 71. Die staan op hun kop, zodat u niet per ongeluk te veel leest. Begin altijd bij niveau 1.

HOOFDSTUK 1

Opdracht en vraagstelling

Hoe een brief uit Michigan een vergeten diefstal uit de Peel weer op tafel bracht.

In oktober 2025 kreeg het Heemarchief De Peelrand een brief uit Grand Rapids, Michigan. De schrijfster, Joanne Lemmons, is een achterkleindochter van Hendrik Lemmens, die in 1911 boekhouder was bij de turfmaatschappij Peelrijk in de Groote Peel. Zij vroeg ons uit te zoeken wat er waar was van een familieverhaal dat bij haar thuis nooit helemaal verteld werd. Hieronder volgt haar brief in vertaling.

BRON 1

Brief van Joanne Lemmons aan het Heemarchief De Peelrand

Grand Rapids, 6 oktober 2025 · uit het Engels vertaald · HPA, correspondentie 2025-118

Geachte dames en heren,

Mijn overgrootvader Hendrik Lemmens, hier later Henry Lemmons, kwam in 1913 met zijn vrouw Johanna van Bree naar Grand Rapids. Hij heeft hier veertig jaar in een meubelfabriek gewerkt, eerst aan de schaafbank en later op het kantoor. Over Holland praatte hij weinig. Mijn grootmoeder vertelde mij dat hij in Asten van iets beschuldigd was geweest, “something with money and peat”, en dat hij daardoor zijn werk was kwijtgeraakt. Hij is nooit veroordeeld, maar hij is ook nooit vrijgesproken op een manier waar hij iets aan had.

Mijn overgrootmoeder overleefde hem lang. Als het over Asten ging, zei ze altijd hetzelfde zinnetje: dat ze daar “beter naar de klokken hadden moeten luisteren”. Niemand in de familie weet

HOOFDSTUK 2

De Groote Peel en De Zwarte Plas

Waar het geld verdween: een kantoortje aan de rand van het hoogveen, zeven kilometer van de Astense kerktoren.

Wie vandaag vanuit Asten naar het zuidoosten fietst, komt via Heusden in een landschap van water, berken en open veen. Het Nationaal Park De Groote Peel is nu een stil vogelgebied, met wandelpaden langs plassen en over houten bruggetjes. In 1911 was het een werkplaats. Overal in het hoogveen werd turf gestoken, gedroogd, gestapeld en weggevoerd. De sporen daarvan zijn in het landschap nog te zien, in rechte petgaten en oude wijken. Wie wil weten hoe dat hoogveen ooit ontstond, kan terecht in Museum Klok & Peel in Asten, dat de geschiedenis van de Peel naast die van klokken en beiaarden laat zien.

In de Peel werd van oudsher op twee manieren turf gewonnen. De bovenste, lichte laag, het grauwveen, werd vanaf de late negentiende eeuw op grote schaal gestoken voor turfstrooisel: gedroogd, vermalen en in balen geperst, als strooisel voor stallen en als grondverbeteraar voor tuinders. De diepere, oudere laag, het zwartveen, leverde zware, donkere turf die als brandstof werd verkocht. Zwarte turf brandt heet en lang. Bakkers stookten er hun ovens mee.

De turfmaatschappij Peelrijk

De N.V. Turfmaatschappij Peelrijk werd in 1897 opgericht door Hubertus Raijmakers, een koopman uit Helmond. Na zijn dood in 1909 nam zijn zoon Frans de leiding over. De maatschappij had een concessie op ongeveer driehonderd hectare veen aan de Astense kant van de Groote Peel en maakte vooral turfstrooisel.

Zwarte turf werd alleen gestoken waar het grauwveen al weg was, en dan in kleine partijen verkocht aan een paar voerlieden, die het weer aan bakkers en particulieren leverden.

In het voorjaar van 1911 werkten er 146 mensen voor Peelrijk: turfstekers, kruiers, stapelaars, een smid, twee ploegbazen die de ploegen op de slagen aanstuurden, een opzichter, een boekhouder en een tweede klerk. Het loon werd om de veertien dagen op zaterdagmiddag uitbetaald, aan een tafel in het kantoor. Elke arbeider kwam zijn geld halen en tekende of zette een kruisje in het kwitantieboekje.

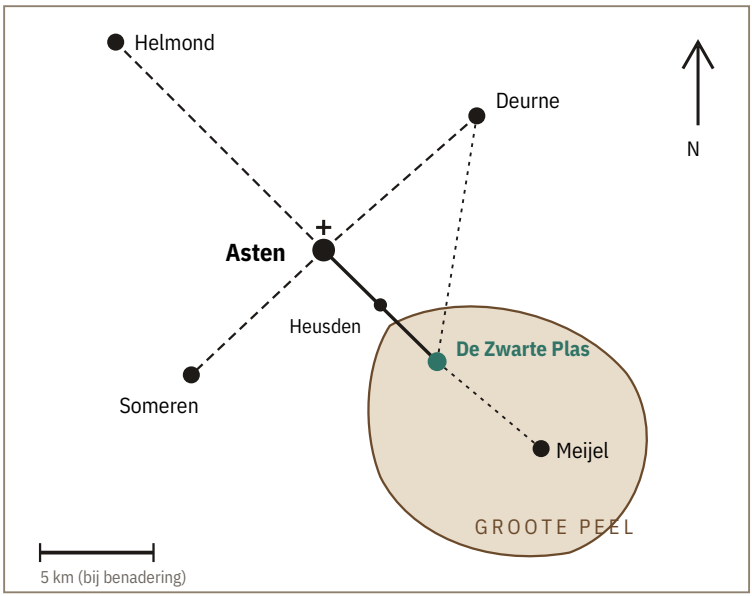
Het hart van het bedrijf heette De Zwarte Plas, naar een plas die er al lang niet meer was. Er stonden een kantoor met daaraan de woning van de opzichter, een loods aan de vaart en een paar woningen van arbeiders. Een smalspoor liep van de loods het veen in naar de slagen, de stukken veen waar gestoken werd. Het kantoor had één deur, aan de westkant, naar de zandweg uit Asten toe. Binnen was een voorkamer met de lessenaars en de betaaltafel, en daarachter een binnenkamertje met de brandkast. Achter het kantoor stond een houtwal.

Een werkdag in het veen

Het steken zelf was zwaar en precies werk. Eerst werd de bovenste laag heide en wortels afgeplagd. Daarna stak de turfsteker met een smalle, scherpe spade rechte blokken uit de wand van het petgat, die door een kruier op een kruiwagen of een lorrie werden gelegd en naar het droogveld gebracht. Daar werden ze in rijen gezet en later in kleine, luchtige hopen gestapeld, zodat de wind erdoor kon. Een goed seizoen duurde van maart tot in september; in de winter lag het werk grotendeels stil.

Voor turfstrooisel ging het gedroogde grauwveen in de loods door een molen die het verscheurde, waarna het in een pers tot balen werd samengedrukt. Een baal woog ruim vijftig kilo en werd per kar of per schuit afgevoerd. Elke vracht die het terrein verliet, kreeg een vrachtbrief, zodat het kantoor kon bijhouden wat er verkocht was en wat de voerlieden moesten betalen.

Van	Naar	Afstand	Per rijwiel	Per rijtuig
Kerk Asten	De Zwarte Plas	7 km	ruim een half uur	drie kwartier
Kerk Asten	Deurne	9 km	ruim een half uur	bijna een uur
De Zwarte Plas	Deurne	11 km	drie kwartier	ruim een uur
Kerk Asten	Someren	8 km	ruim een half uur	een uur
Kerk Asten	Helmond	13 km	bijna een uur	anderhalf uur
De Zwarte Plas	Meijel	6 km	een half uur	drie kwartier

Afb. 2. Asten en omgeving, ongeveer op schaal. De doorgetrokken lijn is de zandweg van Asten via Heusden naar De Zwarte Plas.

Het leven op De Zwarte Plas

Over het dagelijks leven bij Peelrijk is weinig opgeschreven. Een uitzondering zijn de herinneringen van Harrie van Kemenade (1899-1971), zoon van een turfsteker, die hij in 1958 voor een jubileumboekje van de parochie op papier zette. Het heemarchief bewaart zijn handschrift. Ik neem het grootste deel over, omdat het een beeld geeft dat in geen enkel officieel stuk staat.

HOOFDSTUK 3

Asten in 1911: bakkerij, kerk en klokken

Een dorp met een nieuwe kerk, drie klokken en een bakker die zijn oven met zwarte turf stookte.

Asten telde in 1911 een kleine vijfduizend inwoners, verdeeld over het dorp zelf en de kerkdorpen en gehuchten eromheen, waaronder Heusden en Ommel. Het was een boerengemeente aan de rand van de Peel, met een paar ambachtslieden, winkels en herbergen rond de Markt. Midden in het dorp stond sinds 1898 de nieuwe, neogotische kerk, waarvan de toren ver over het vlakke land te zien was.

De bakkerij Van Bree

Schuin tegenover de kerk had Gerardus van Bree zijn bakkerij. Hij bakte brood en, op bestelling, krentenmikken en taarten. Zijn vrouw stond in de winkel. Van de vijf kinderen woonden er in 1911 nog twee thuis: Antoon, die met zijn vader bakte, en Johanna, die Hanna genoemd werd. Een oudere dochter, Maria (Mie), was in 1907 met haar man naar Grand Rapids vertrokken.

Sinds 1908 woonde boekhouder Hendrik Lemmens bij de familie in de kost. Hij had een kamer boven, aan de achterkant. Zo hadden hij en Hanna elkaar leren kennen. De bruiloft werd vastgesteld op zaterdag 20 mei 1911, in de Mariamaand. Het jonge paar zou na de bruiloft een huisje huren aan de weg naar Heusden.

HOOFDSTUK 4

De personen

Wie er in mei 1911 bij betrokken waren, in de volgorde van hun band met het kantoor en met de bruiloft.

De gegevens hieronder komen uit het bevolkingsregister van Asten, uit de personeelsstaat van Peelrijk en uit de processen-verbaal. Leeftijden zijn die op 20 mei 1911.

Bij Peelrijk

Hendrik (Driek) Lemmens, 31
boekhouder van Peelrijk sinds 1906 · bruidegom

Geboren in Deurne, zoon van een timmerman. Na de lagere school klerk bij een notaris in Helmond. Kostganger bij bakker Van Bree sinds 1908. Beheerde de kas, de loonstaten en de sleutelbos met de sleutels van kantoor en brandkast. Rookte pijp.

Willem (Wim) Swinkels, 26
tweede klerk van Peelrijk sinds 1909 · getuige van de bruidegom

Geboren in Heusden, gemeente Asten, oudste zoon van Johannes Swinkels, landbouwer aldaar, en Petronella Verhoeven. Woonde bij zijn ouders op de hoeve. Hielp de boekhouder bij het tellen van de loonkas en bij de uitbetaling. Vriend van Lemmens en van Antoon van Bree.

Theodorus (Door) Hurkmans, 46
opzichter van De Zwarte Plas sinds 1899

Geboren in Meijel. Gehuwd, vier kinderen. Woonde met zijn gezin in de woning aan het kantoor. Leidde het werk op de slagen, hield het werkboek bij, had een sleutel van de kantoordeur en van de loodsen.